

CUMHURİYET DÖNEMİNE GEÇİŞ AŞAMASINDA URFA'NIN İKTİSADİ VE SOSYAL YAPISI

ECONOMICAL AND SOCIAL STRUCTURE OF URFA DURING TRANSITION PROCESS TO REPUBLIC ERA

Yrd.Doç.Dr. Tahir ÖĞÜT
Harran Üniversitesi İİBF
tahirogut27@hotmail.com

Yrd.Doç.Dr. M.Sena EKİCİ
Muş Alpaslan Üniversitesi İİBF
m.senaekici@alparslan.edu.tr

Öz

Urfa, Cumhuriyetin kuruluş dönemi öncesinde Halep gibi önemli bir ekonomi şehrinin hinterlandındadır. Bu konumundan dolayı Halep merkezli olarak sürdürülen Avrupa malları ticaretinde tali bir dağıtım üssü olmanın avantajlarından da yararlanmışır. Üretim ilişkisi bakımından sosyal yapının temel unsurlarından olan aşiretler, kasaplık hayvan üretimi ve bunun Arap coğrafyasına satışından da avantajlar sağlamaktadır. Şehirdeki üretim ilişkisi de bölgesel yeterlilik üzerinden şekillenmektedir. Ancak yaşanmış olan dünya savaşı şehrin demografik yapısında önemli değişime sebep olduğu gibi, üretim ilişkisi bakımından da artık yeni bir süreç başlamıştır. Urfa'nın bu geçiş sürecindeki durumunu belirlenmesi, gelecekte uygulamaya girecek olan politikaların ve sonuçlarının değerlendirilmesine katkıda bulunacaktır.

Anahtar Kelimeler; Urfa, Aşiretler, Güneydoğu Anadolu, Bölgesel Ekonomi, Cumhuriyetin Kuruluşu.

Abstract

Urfa is in the hinterland of an important city like Aleppo before the foundation term of the Republic. Because of this location, in the trade of European goods carried out as Aleppo centered, Urfa has taken advantage of being secondary distribution center. Tribes that are basic elements of social construction in respect of production relation, get advantage of butchery animal production and selling these in Arab geography. Production relations in the city is shaped by regional adequacy. However, World War II has caused important changes in city's demographic construction and a new period has started in terms of production relations. The determination of the position of Urfa in this transition period will contribute to the appreciation of politics and results, which will be carried out in the future.

Key Words; Urfa, Tribes, Southeastern Anatolia, Regional Economics, The Foundation of Republic.

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti döneminde Urfa ticari yollar güzergâhında önemli bir kavşak şehri iken, dünya savaşı süreci devamında Fransızlara karşı sürdürülmüş olan milli mücadele sonrasında bir sınır şehri haline gelmiştir. Milli sınırın oluşumu 11 Nisan 1920’de işgal kuvvetlerinin şehri terk etmesiyle gerçekleşmiştir¹. Ancak sınırın hukuken şekillenmesi 11 Mart 1921’de Londra’da Fransız Başbakanı Briand ve Ankara hükümet temsilcisi Bekir Sami Bey tarafından imzalanan anlaşma ile oluşmuştur².

Yeni bir sürecin başlangıcı olan Cumhuriyet dönemindeki ilk valisi 1923’de görev yapmış olan İzzet Bey’dir³. Şehrin ikinci valisi ise 1924-28 yılları arasında görev yapmış olan Ahmed Fuad Bey’dir⁴. Kısa süreli İzzet Bey döneminde Urfa’daki valiliğinin faaliyetleri sınırlı imar iyileştirmelerinden ibaret kalmıştır. Bunlardan en önemlisi şehrin içme suyunu karşılayan kehriz suyu havzasının temizlenmesidir⁵. İkinci vali olan Ahmed Fuad Bey döneminde ise köklü değişime yönelik faaliyetlerde bulunulmuştur. Bu dönem yine Kerhiz suyuna yönelik imar faaliyetleriyle başlamıştır. Bu su kaynağının mecrasını membandan şehre kadar yeniden düzenlemiş ve açık olan mahallerini de kapattırılmıştır. Samsad kapı ile Cumhuriyet caddesi arasında kendi adını taşıyan Vali Fuad Bey caddesini açtırmış, Birecik, Halfeti, Nehri Said Urfa, Akçekale, Aligör Mürşit pınarı şosesinin de inşası tamamlamıştır. Urfa’nın önemli dini mekanlarından olan Mevlüd Halil camiinin restorasyonuna da başlanmış ve aynı dönemde tamamlanmıştır⁶.

Bürokrasinin yeniden yapılanmaya başladığı bu dönemde yeni bir hükümet binasının inşasına başlanmış, öncelikle geçici vilayet makamı ve Muhasebe-yi Hususiye ve Meclis-i Umumiye binaları inşa edilmiştir. Belediye binasının inşası öncelikle tamamlanmış ve eski bir bina da onarılarak kütüphane olarak tahsis edilmiştir. Vilayet merkezinde basım alanında yokluğu hissedilen matbaa binası inşa edilerek faaliyete geçirilmiştir⁷.

Toplumsal yaşamın yeni bir kültürel anlayışa sahip olabilmesi için kışlık bir tiyatro salonu, modern bir sinema ile dans salonlarını ihtiva eden Yeni Yurt isimli bir binanın inşası

¹ Hasan Açıkalın, Urfa Kurtuluş Mücadele Hatıratı, ŞURKAV Yayınları, Ankara, 2001, s.14.

² Müslüm Akalın, Urfa Kurtuluş Destanı; Anılar- Belgeler, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2008, s.168.

³ Urfa Vilayet Salnamesi, İlhami-Fevzi Matbaası, İstanbul, 1927, s.137.

⁴ Selâhaddin Eyyübi Güler, Urfa Bölgesinde Devlet Adamları ve Komutanlar, ŞURKAV Yayınları, Ankara, 1999, s.85.

⁵ Tanzimat’tan önce Rakka Valiliğinin merkez sancağı olan Urfa’da 1734-43 yıllarında görev yapmış olan Rızvan Ahmed Paşa, kurmuş olduğu Rızvaniye Vakfının kuruluşunda Kehriz suyunu şehre getirmek için su yolunu ve çeşmeleri inşa ettirmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Bundan sonra BOA), MAD; 2004.

⁶ Urfa Vilayet Salnamesi, s.136.

⁷ A.g.e, s.137.

tamamlanmıştır. Aynı binada sosyal kulüplerin kurulmasını ve sürdürülebilmesi için Memuren Kulübü ile Tayyare, Hilali Ahmer, Himaye-i Eftal cemiyetlerine yerler tahsis edilmiştir⁸.

Eğitim alanında ilköğretim okulları yatırımlarına öncelik verilmiş, Vatan, Kısas, Kara Köprü ve Suruç Merkez kasabası ilk erkek mektepleri ve merkezde de Yatılı Erkek Mektebi inşa edilmiştir. Eğitim alanındaki yatırımlar örgün eğitim kurumları ile sınırlı kalmamış, şehirde ihtiyacı yoğun olarak hissedilen teknik iş gücünü karşılamak amacıyla Sanatlar Ocağı açılmıştır. Sanatlar Ocağı'nın sadece mesleki bir eğitim kurumu olması ile yetinilmemiş, fonksiyonel bir fabrika binası da inşa edilmiştir. Yetersiz olan iletişim alt yapısının iyileştirilmesi için Urfa Harran telgraf ve telefon, Suruç-Birecik telgraf hattı, Urfa-Yaylak, Urfa- Hilvan- Siverek telgraf şebekesi tesis edilmiştir⁹.

Urfa'nın iktisadi kalkınması için tarım kesimine öncelik verilmiş ve öncelikle tarımsal üretimde yağış rejiminin düzensizliği en temel sorun olarak tanımlanmıştır. Bu sorunun aşılabilmesi için Urfa'nın Kuzeybatısındaki Fırat havzasından açılacak olan kanal veya kanallarla, şehrin güneyindeki Harran ovasının sulanması gereği üzerinde durulmuştur. Harran ovası sulamasının gerçekleşmesi halinde Suruç ve Viranşehir ovalarının da sulama sistemine dâhil edilmesi amaçlanmıştır. Sulama sisteminin kurulması Nafia nezaretinden talep edilmiş ancak ilgili talebin somut bir temele dayanması amacı ile Fuad Bey'in talimatıyla gerekli teknik ölçümlere de başlanmıştır¹⁰.

Fuad Bey döneminde 1927 tarihli Urfa Salnamesi hazırlanmış¹¹, bu eserde vilayetin iktisadi ve sosyal durumu değerlendirilmiştir. Aynı yıl içinde ülke genelinde Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından nüfus, tarım ve sanayi tahriri(sayımı) yapılmış ve Fuad bey Urfa'daki çalışmalara bizzat refakat etmiştir¹². İlgili çalışmaların yapılması ve neşredilmesi üzerine Cumhuriyet rejiminin kuruluş aşamasında Urfa'nın iktisadi ve sosyal yapısını görebilmek mümkün olabilmiştir.

⁸ A.g.e, s.137.

⁹ A.g.e ,s.138.

¹⁰ Urfa Vilayet Salnamesi, İlhami-Fevzi Matbaası, İstanbul, 1927, s.138.

¹¹“Salname, bir senelik hadiseleri göstermek üzere tertip edilmiş eserler anlamına gelir. Resmi salnameler ise, memleketin teşkilatı, siyasi ve iktisadi hayatına dair bilgiler vermektedir. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü, cilt, ss.

¹² Sayımlara özel bir önem verilmiştir. Sayım çalışmalarının durumunu yerinde incelemek üzere dahiliye vekaleti tarafından bir teftiş heyeti görevlendirilmiştir. Teftiş heyeti Ayın 18'de urfa ve Nizip'te incelemelerde bulunmuştur. Vali Fuad Beyin tahrir çalışması ile bizzat ilgilendiği de ifade edilmektedir. BCA, 25/ 145/ 27, sene;1927.

2. NÜFUS YAPISI

Urfa tarihsel süreçte nüfus yetersizliği sorunu çekmiştir. Yapısal bir sorun olan nüfus yetersizliğinde coğrafi faktörler, iklim koşulları ve asayiş sorunu belirleyici unsurlardır. Bu konumundan dolayı 17. yüzyıl sonundan itibaren Urfa, aşiret iskân sahası olarak ilan edilmiştir. Aşiret iskân politikalarının temel amacı bölge nüfusunun yoğunlaştırılmasıdır¹³. Bölge nüfusunun artırılmasına yönelik politikalara rağmen arzulan amaçların uzağında kalınmıştır. Urfa'da 19. yüzyılda Kuzey Suriye'deki aşiretlerden kaynaklanan asayiş sorunları en belirleyici unsur olarak öne çıkmıştır¹⁴.

Yeni bir sürecin başlangıcı olan Cumhuriyet dönemine geçiş aşamasında, vilayet nüfusunun nitelik ve niceliğinin belirlenmesi, 1927 Türkiye genel sayımı sayesinde mümkün olabilmıştır.

Tablo 1- Urfa ve Kazalarında Nüfusun Genel Yapısı/ 1927

Şehir ve Kazaları	Erkek	Kadın	Toplam	Toplam Alan/Km ²	Nüfus Yoğunluğu	Mahalle/Köy/Mezra Sayısı
Birecik	15 415	16 057	31 472	680	46.2	131
Urfa	29 501	29 132	58 633	3 330	17.6	297
Suruç	9 447	9 185	18 632	1 230	15.1	157
Siverek	20 590	22 532	43 122	3 370	12.8	320
Hilvan	6 040	6 118	12 158	1 080	11.2	135
Yaylak	8 643	8 643	17 286	1 635	10.6	141
Harran	6 813	6 376	13 189	2 315	5.7	153
Viranşehir	4 613	4 490	9 103	2 240	4	91
Toplam	101 062	102 533	203 595	15 880	12.8	1 425

Kaynak; Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927Umum Nüfus Tahriri, 1929, Ankara, s.16.

Toplam 15.880 km² alana sahip olan vilayet 203.595 nüfusa ve km² 'e düşen ortalama 12.8 kişi ile düşük bir nüfus yoğunluğuna sahiptir¹⁵. Vilayetteki nüfus yoğunluğu vilayetin doğusundan batısına doğru oldukça dengesiz dağılmıştır. Vilayetin en batı ucundaki Birecik ile en doğusundaki Viranşehir arasındaki nüfus yoğunluğu farkı on katına kadar çıkabilmıştır. Nüfusun Birecik tarafına doğru yoğunlaşmasının sebebi bu kesimin daha varlıklı olmasından

¹³ Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı, Enderun Yayınları, 1987, İstanbul, s. 39.

¹⁴ Tahir ÖĞÜT, 18-19.Yüzyıllarda Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2008, s. 135.

¹⁵ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Umum Nüfus Tahriri, 1929, Ankara, s.16.

kaynaklanmaktadır¹⁶. Viranşehir'in batısındaki Harran ise en düşük nüfus yoğunluğuna sahiptir.

Urfa nüfusunun dağılımında ortalama köy büyüklüklerini belirleyebilmek mümkün olamamıştır. Çünkü yerleşim yerleri mahalle, köy ve mezra ayrımı yapılmaksızın bir bütün olarak verilmiştir. Ancak Urfa Türkiye genelinde kırsal nüfusu % 50'ye ulaşmayan iller arasında olup vilayet genelinde bu kesimin oranı %45.9'dur¹⁷.

Nüfus niceliğinin belirlenmesine en önemli göstergelerden olan okuryazarlık oranı da zaten %12 gibi düşük bir orana sahip olan Türkiye ortalamasının bile oldukça altındadır¹⁸. Henüz Latin alfabesine geçilmeyen bir zamanda okuma yazma bilenler erkeklerde sadece 5158 kişi iken kadınlarda bu sayı ise 604'den ibarettir.¹⁹ Yani yedi yaş üzerindeki 166.000 kişiyle oranlandığında okur yazarlık oranı yaklaşık olarak %3.5'dur. Bu durum cumhuriyet dönemi öncesindeki yaygın eğitim kurumlarının genel eğitim sürecindeki başarısızlıklarının da göstergesidir.

Toplam nüfusun sağlık durumunun belirlenmesinde sakatların(maluliyetlerin) oranı da önem arz etmektedir. Toplam sakatların miktarı 1941'i erkek ve 680'i kadın olmak üzere 2621'dir. Bunlardan görme özürlüleri 470'i erkek ve 519'ı kadın olmak üzere ilk sırada yer almaktadır. Bunu 311'i erkek ve 99'ı kadın olmak üzere topallar takip etmektedir. Maluliyet miktarlarında kadın ve erkek miktarları birbirlerine yakın iken, topallarda erkekler aleyhine dağılım dikkatleri çekmektedir Bu durum yakın dönemde yaşanmış olan savaş koşullarından kaynaklanabilmiş olabilir²⁰. Şehrin demografik yapısının belirlenmesinde hane halklarına konuştukları diller sorulmuş ve böylelikle şehirdeki etnik yapı da belirlemeye çalışılmıştır.

2.1. Nüfusun Analitik Yapısı

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunda devletin temel ideolojisi olan milliyetçiliğin tatbiki bakımından etnik yapının en azından konuşulan diller üzerinden belirlenmesi önem arz etmiş olmalıdır.

¹⁶ Urfa salnamesinde belediye gelirleri bakımından miktar belirtilmemekle birlikte en varlıklı yerin Birecik olduğu belirtilmiştir. Çünkü Birecik Fırat nehri üzerinden gerçekleştirilen zahire ticaretinin bölgedeki merkezidir. Fırat nehrinin en önemli geçiş menzili olup, buradaki teknelerden mürur resmi alınmaktadır. Urfa Salnamesi, s.144.

¹⁷ Diğer iller şunlardır; Mersin % 34.1, Gaziantep % 41.1, İzmir % 45.1, Diyarbakır % 48.2, Siirt % 48.9, Mardin % 49.2, Nüfus Tahriri, Başvekalet Nüfus Umum Müdürlüğü, s.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için; Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, Bursa, 2006, s.6.

¹⁹ Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Umum Nüfus Tahriri, s.45.

²⁰ A.g.e., s.61.

Tablo 2- Nüfusun Anadil İtibarı ile Dağılımı/1927.

Konuşulan Dil	Erkek	Kadın	Toplam
Türkçe	41 366	40 816	82 182
Kürtçe	41 153	41 635	82 788
Arapça	12 197	13 396	25 593
Ermenice	15	48	63
İbranice	24	20	44
Sair Diller	2960	3 228	6 188

Kaynak; Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Umum Nüfus Tahriri, 1929, Ankara, s.73.

Konuşulan anadillerde Türkçe ve Kürtçe hemen hemen aynı seviyelerdedir. Anadillerde dikkati çeken hususlardan biri de İslam dışı en büyük dini topluluk olan Yahudilerin bir kısmı tarafından anadilin Türkçe olarak beyan edilmiş olmasıdır²¹. Bu durum Urfa'da Osmanlı döneminden beri şehir merkezlerinde konuşulan dilin Türkçe olmasından kaynaklanmaktadır²². Yani konuşulan ana diller itibarı ile, kır ve şehir arasındaki sosyal ilişkiler ve bölgenin kendi içindeki entegrasyonun oldukça sınırlı olduğu görülmektedir.

2.2. Nüfusun Yaş Durumu

Vilayet genelinde yaş gruplarına göre nüfusun dağılım demografik yapı ve üretim ilişkisinin açıklanabilmesinde temel göstergelerden olmalıdır. Çünkü geleneksel üretim yapısında nüfusun miktar ve bileşimi açıklayıcı temel üretim faktörlerinden olarak öne çıkmaktadır.

Tablo 3- Urfa'da Nüfusun Yaş Durumuna göre dağılımı/1927

Cinsiyet	1 Yaş altı	1-2 Yaş	3-6 Yaş	7-12	13-19	20-45	46-60	61-70	71 ve(+)	Yaşı Meçhul
Erkek	4 858	10 911	13 541	10 428	10 862	34 119	8 468	3 194	1 193	152
Kadın	3 333	8 718	12 210	8 236	10 918	43 032	8 892	2 466	1 236	105
Toplam	8 191	19 629	25 751	18 664	21 780	77 151	17360	5 657	2 428	257

Kaynak; Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Umum Nüfus Tahriri, 1929, Ankara, s.31.

Vilayetin nüfus yoğunluğu en faal nüfus dilimi olan 20-45 yaş dilimi arasında yoğunlaşmıştır. Ancak bu yaş grubundan kadın-erkek nüfus miktarlarındaki farklılığın yüksekliği dikkatleri çekmektedir. Bu durumun muhtemel sebebi yakın süreçte yaşanmış olan

²¹ 1865 nüfus sayımına göre Urfa merkezde 23.565 Müslüman, 5.039 Hıristiyan ve 115 Yahudi bulunmaktaydı. BOA, Y. EE. 37/46, H. 1278, s. 48.

²² Cevdet Paşa, Tezahir 21-39, Hazırlayan Cavid Baysun, TTK, Ankara, 1986, s. 22.

savaşlardan ve bu yaş gurubunda askerlik hizmetini ifa edenlerin durumundan kaynaklanmaktadır.

2.3 Nüfus ve İstihdam

İktisadi ve sosyal durumun belirlenmesinde nüfusun sektörlere göre dağılımı açıklayıcı yapısal faktörlerdendir.

Tablo 4- Nüfusun İstihdam Durumu/1927

Cinsiyet	Ziraat	Sanayi	Ticaret	Serbest	Memur Muhtelif	Adliye	Ordu	PTT	Muhtelif	Çalışanlar Toplamı	İşsizler
Erkek	34376	3105	3896	415	948	67	2557	89	1 796	47 249	50476
Kadın	7368	72	35	24	8	-	-	-	95	7 602	91541

Kaynak; Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Umum Nüfus Tahriri, 1929, Ankara, s.16.

Urfa genel istihdam yapında öncelikli yapısal sorun olarak işsizlik oranının yüksekliği öne çıkmıştır. Çünkü sayım çalışmasında belirgin mesleği olmayan ameleler ve topraksız köylüler ön plandadır. Çalışma hayatına katılımda kadınların konumu, tarım kesimi hariç oldukça sınırlıdır. Urfa'da işsizlik oranının yüksek olmasında öncelikli sorun vasıfsız işgücü ve topraksız köylü nüfusunun yoğunluğundan kaynaklanmaktadır. Yukarı tabloda görüleceği üzere çalışan 54.852 kişiye karşın 142.017 işsiz bulunmaktadır. Üstelik çalışan kesimin 35.744'ü tarım kesimindedir. Kısaca çalışma hayatında topraksız köylüler ve vasıfsız işgücü yaklaşık olarak 2/3 paya sahiptir.

2.4 İnanç Yapısı

İnanç yapısının belirlenmesinde mezhepsel ayırım ihmal edilerek doğrudan mensup olunan dini gruplar sorgulanmıştır. Böylelikle nüfus yapının belirlenmesinde dini inançlar üzerinden de etnik unsurların belirlenmesi amaçlanmış olmalıdır.

Tablo 5- Nüfusun Dinlere Göre Dağılımı/1927

Cinsiyet	İslam	Katolik	Protestan	Ortodoks	Ermeni	Hıristiyan	Musevi	Dinsiz
Erkek	97 501	29	1	4	22	5	153	10
Kadın	98 907	30	2	-	26	1	165	12
Toplam	196 408	59	3	4	48	6	318	22

Kaynak; Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Umum Nüfus Tahriri, 1929, Ankara, s61.

Urfa nüfus yapısında Müslüman nüfusun yoğunluğu görülmektedir. Gayrimüslim nüfusta ise sadece Musevi varlığının yoğunluğu dikkatleri çekmektedir. Ancak Ahmed Cevdet Paşa'ya göre 1883'de Urfa merkezinde 13.770 Müslüman haneye karşın 1.003

Hıristiyan hane bulunmaktadır.²³ Cumhuriyet dönemine geçiş öncesinde, dünya savaşı koşullarında uygulanan ve Urfa'yı da etkilemiş olan tehcir politikalarından kaynaklanan ciddi bir demografik yapısal dönüşümle karşıya kalınmıştır.

3. TİCARİ YAPI

Osmanlı dönemi bölgesel ekonomisinde Halep önemli bir merkezdi. Ulusal sınırların oluşumu sonrasında bile Halep, Avrupa emtiasının bölgedeki şehirlere pazarlanmasındaki konumunu sürdürmektedir. Halep, Diyarbakır, El-Aziz(Elazığ) Malatya ve Mardin ile yapılan ticarete Urfa malların tüccarlar arasında aktarıldığı bir konumdadır. Ancak Halep üzerinden gerçekleşen ticaret yasadışı olduğundan dolayı, bu ticaret şekliyle mücadele edilmesi gerektiği öne çıkarılmaktadır. Kaçakçılığın engellenmesi için idari ve adli bir sorun olarak tanımlanmış ve politik süreçte yine bu faktörler öne çıkarılmıştır. Bu aşamada kaçakçılıkla mücadelede Halep'e alternatif olarak İstanbul ve Mersin merkezli ticaret öne çıkarılmıştır²⁴. Kaçakçılık faaliyetlerinin yoğunluğuna rağmen Urfa Gümrük idaresi tarafından 1926'da 269.260 TL olarak gümrük resmi tahsilâtı gerçekleştirilmiştir²⁵.

Urfa'da ticaretinin gerilemesinde ulaşım alt yapısındaki yetersizlikler de öne çıkmaktadır. Nusaybin- Yenice demiryolu hattının şehir merkezinin 50 km güneyinden geçmesine karşın, bağlantıyı sağlayacak olan bir ara demiryolu hattının bulunmaması, karayolunun ise yetersizliği en önemli sorunlardandır²⁶. Demiryolu inşasından sonra Urfa'daki kadim ticari faaliyetler de kısmen Mardin- Nusaybin eksenine kaymıştır. Kadim ticaret ancak Malatya üzerinden gerçekleştirilmektedir²⁷.

4. TARIM

4.1. Çiftçilik ve Hayvancılık

Sanayi öncesi toplumların ağırlıklı üretim alanları olan tarım kesiminde; toplam üretimin arttırılmasında kırsal nüfusun genel nüfus içindeki payı, çiftçi ailelerinin büyüklükleri, çiftçi ailesi başına düşen arazi büyüklükleri, çift hayvanlarının sayısal yetersizlikleri önemli sorunlardandır.

²³ A.g.e, s. 224.

²⁴ Urfa Salnamesi, s.39.

²⁵ A.g.e, s.40. Türkiye'nin 1927 bütçesi 202.239.000TL olarak gerçekleştirilmiştir.1923- 95 Türkiye İstatistiği Göstergeleri, 1996, s.388.

²⁶ A.g.e, s.41.

²⁷ A.g.e, s.42.

Tablo 6- Genel Nüfusa Göre Çiftçi Nüfusu/ 1927

İller	Genel Nüfusa Oranı (%)	Her Bir Çiftçi Ailesi Büyüklüğü	Her Bir Çiftçi Ailesine Düşen		
			Ekili Arazi Dönüm	Çift Hayvanları Sayısı	Çeki ve Kümes Hariç Diğer Hayvanlar Sayısı
URFA	45.9	4.2	27.4	1.82	25.91
6. Bölge Toplamı	52.2	4.9	20.2	1.70	20.02

Kaynak, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Tarım Sayımı, 1929, Ankara, Yayın No: 614, s. 2.

(*) Altıncı bölge günümüz Güneydoğu Anadolu şehirlerini kapsamaktadır.

Urfa çiftçi ailelerinin ortalama büyüklüğü hane başına dört birey ve aile başına düşen çift hayvanı sayısı da asgari bir sınır olan ikiye yakındır. Ancak çiftçi aileleri başına düşen büyük-küçükbaş hayvan varlığı da 25 civarında olup, hayvancılık çiftçi ailelerinin gelirlerini tamamlayıcı bir mahiyettedir. Çiftçi ailelerin sahip oldukları büyük ve küçük baş hayvan varlıkları, hayvancılık faaliyetlerin sadece konar göçerlere münhasır olmamasıyla da önem arz etmektedir. Tablo 6'daki veriler cumhuriyetin ilk yıllarında tarımsal üretimin ilişkisinin Osmanlı dönemindeki geleneksel üretim ilişkisini yansıttığını göstermektedir²⁸.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Urfa topraklarının önemli kısmında tarımsal faaliyetlerden çiftçilik faaliyetleri oldukça sınırlı idi. Bu durum aşağı tabloda açıkça görülmektedir.

Urfa vilayetinde 508 kilometrelik toprağın sadece % 3.19'u ekilebilmektedir. Ekilebilen alanların ise önemli kısmını tahıl ekimi oluşturmaktadır. Çiftçilik yapılan alanların darlığı vilayetin sosyal yapısında ağırlıklı yeri olan aşiretlerin konar-göçer yaşam tarzları ve bu tarzın sonucunda üretim ilişkilerinin hayvancılık faaliyetlerinde yoğunlaşmasından kaynaklanmaktadır.

Tarımsal istihsal ürün çeşitliliğinden mahrum bir şekilde ağırlıklı olarak tahıl üzerinden gerçekleşmektedir. Bölgedeki tahıl üretimi istikrarsız bir şekilde yapılmaktadır. Tahıl üretiminde, istihsal senesindeki yağış rejiminin istikrarsızlığı kadar çekirge afetleri de belirleyici olmaktadır. Yağış rejiminin düzenli olduğu ve hemen akabinde de çekirge afetlerinin olmadığı senelerde ise Harran Ovasında verimlilik 1/50 oranına kadar çıkabilmektedir.

²⁸ Ayrıca Bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Çiftlik", İslam Ansiklopedisi, MEB, Cilt 3, 1979, İstanbul.

Tablo 7-Urfa Tarım Alanları ve Üretim İlişkisi/1927

İller	Ekili Arazi Miktarı Km ²	İllerin Yüz ölçümüne göre oranı/ %	Ürün Grupları			Ekiliş Genel Toplam	Ekilişe göre % oranı		
			Tahıl	Baklagiller	Sınai Bitkiler		Tahıl	Baklagiller	Sınai Bitkiler
Urfa	508	3.19	591 651	15 198	2 252	609 101	97.1	2.5	0.4
6.Bölge	1 573	1.44	1 821 821	49 746	15 816	1 877 383	96.5	2.7	0.8

Kaynak, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Tarım Sayımı, Ankara, 1929, Yayın No: 614, s. 6.

Çiftçilik faaliyetlerin sınırlı olmasına rağmen, mevcut ekim yapılan arazilerde tahıl üretimi merkezde olup, meydana gelen istihsal bölgeler arası ticarete de konu olabilmektedir. Tahıl üretiminin merkezde olduğu üretim ilişkisinde bölgeler arası ticarete konu olan mallar üretiminin sınırlı düzeylerde kalacağı vurgulanmaktadır. Tahıl dışında bölgeler arası ticarete konu olan istihsal ise hayvancılık faaliyetlerinin sonucunda elde edilmektedir. Bunlar;

Tablo 8-Bölgeler Arası Ticarete Konu Olabilen Tarımsal Üretim/1927

Ürün Adı	Ortalama Yıllık Üretim
Buğday- Arpa	50-60 milyon kilo
Kasaplık Büyük/Küçük Baş Hayvan	350-500 bin adet
Sade Yağ	700-800 bin kilo
Yün	3-4 milyon kilo

Kaynak, Urfa Vilayet Salnamesi, İlhami-Fevzi Matbaası, İstanbul, 1927, s.44.

Yukarıda belirtildiği üzere tarımsal üretimde ticarete konu olabilecek olan artı değer oldukça sınırlı bir çeşitliliğe sahiptir. Tarımsal üretimde yoğunluklarının yetersizliği gerekçesi ile bazı ürünler sayısal verilere yer verilmeksizin sadece ismen belirtilmiştir. Bunlar; üzüm, kenevir, keçi kılı, koyun derisi, mısır, nohut, susam, mercimek, fıstık ve pamuktur²⁹.

Göstergeler çerçevesinde bölgede tarımsal üretimin artması ancak faal emek yoğunlunun artmasına veya sulamanın da dahil edildiği ileri tarım tekniklerinin uygulanmasına dayanmak zorundadır. Urfa nüfus yapısı ve arazi bileşimi parametresi ise düşük bir yoğunluğa sahiptir Tarım kesimindeki emek varlığının yetersiz sermaye donanımı ve bilgi noksanlıkları da yapısal bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum karşısında sulama sistemlerinin devreye girmesi, verimliliği arttırıcı en önemli unsur olarak öne

²⁹ Urfa Salnamesi, s.44.

çıkılmaktadır. Fırat nehrinden açılacak olan bir kanal veya kanallar vasıtasıyla 2500 kilometrekarelik Harran ovası ve Suruç ovasının sulaması mümkün olabilecektir. Açılacak kanalların durumunu somutlaştırmak amacıyla Urfa valiliğince 1927'de gerekli olan ölçümlere de başlanılmıştır³⁰. Urfa valiliği bu konuda bir rapor hazırlayarak başbakanlığa sunmuştur. Rapor'da Urfa'nın Kuzeybatısından geçmekte olan Fırat nehrinden bir kanalın açılarak güneye doğru Harran ovasına akıtılması halinde Harran Ovasının Mısır'daki Nil vadisi verimliliğine ulaşabileceği de ifade edilmiştir³¹.

Sulama projelerinin devreye girmesi halinde, verimlilik artışlarıyla birlikte öne çıkarılan unsurlardan biri de ürün çeşitliliğinin artırılmasıdır. Ürün çeşitliliğinin arttırılabilmesinde narenciye tarımının bile bölge de başlayabileceği vurgulanmıştır. Tahıl üretiminde istikrarsızlık unsurlarından olan çekirge afeti Suriye ve Türkiye devletleri tarafından karşılıklı olarak yürütülen bir organizasyonun varlığını gerekli kılmıştır. Urfa valiliği çekirge mücadelesinin bir program çerçevesinde yürütmekte ise de, çekirgelerin üreme alanı olan Suriye tarafında herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu durum çekirge mücadele programının etkinliğini olumsuz olarak etkilemiştir³².

4.2. Sebzeçilik ve Meyvecilik

Osmanlı döneminde şehirlerin sebze meyve ihtiyaçları bölgeler arası ticarete konu olmaksızın yakın çevresinden sağlanmaktadır. Cumhuriyete geçiş aşamasında da Urfa'daki sebze ve meyve üretimi ancak şehrin gündelik ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak yapılmaktadır. Şehrin meyve ve sebze üretimi şehrin yanı başında bulunan Bey Kapısı, Halepli Bahçe ve Karaköprü de ki yaklaşık 500 birim bahçede gerçekleşmektedir. Bu tarımsal üretimin salt şehir ihtiyacını karşılayacak düzeyde kalması, sulama imkânlarının sınırlılığı kadar ulaşım imkânlarının yetersizliği de dayanmaktadır³³.

Urfa meyveciliği yine Urfa'nın yakın çevresindeki bahçelerde yapılmaktadır. Bunlar nar, incir, ceviz, erik, elma ve armuttur. Meyve üretiminin tamamı şehrin ihtiyacını karşılamaya yönelik olup, bölgeler arası ticarete konu olmanın uzağında kalmıştır. Ancak nar üretimi bu değerlendirmenin dışında olup, bu meyvenin üretiminde geçmişten gelen bir üretim geleneği ile ihtisaslaşma sağlanabilmiştir. Sebze üretimi de oldukça sınırlı olan ürünler

³⁰ A.g.e, s.42.

³¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (Bundan sonra BCA), 158-1090-4, 12 Kanun-u sani, 1926.

³² Urfa Salnamesi, s.43.

³³ Mesela günümüzde Urfa'nın bir mahallesi hükmünde olan Karaköprü köyünden şehre ulaşım yürüyerek bir saatlik mesafededir. A.g.e, s.44.

üzerinden gerçekleşmektedir. Gerçekleşen üretim patlıcan, domates, bamy ve kabaktan ibarettir³⁴.

5. SANAYİ YAPISI

Türkiye genelinde 1927'de toplam 65 245 işletme olup³⁵ bunların % 36'sı tek kişilik işletmeler ve yine aynı oran olan %36'sı da iki ve üç kişilik işletmelerde çalışmaktadır. 51-100 ve 100 ve (+) çalışanı olan işletme sayıları ise her biri % 0.25 düzeyindedir³⁶. Esnaf işletmeciliğinin sanayi yapının merkezinde olduğu bu dönemde, Urfa sanayisi vilayet salnamesinde sanayi nesciye(dokumacılık), haddediye(metal işleme), haşebiye(ağaç ürünleri) ve mimariye(inşaat işletmeciliği) sektörlerinde değerlendirilmiştir³⁷.

5.1. Dokumacılık Sanayisi

Urfa sanayisinde dokumacılık, yoğunluğu olan bir üretim alanı olarak varlığını devam ettirebilmiştir. Tezgâhların tamamı küçük zanaatkâr işletmelerde yoğunlaşmış fabrik üretim aşamamasına geçilememiştir. Aşağı tablo da görüleceği üzere işletmeler, Usta-kalfa- çırak ilişkisi temelinde 2-3 kişilik işletmelerde yoğunlaşmıştır.

Tablo 9- Dokuma Sanayi İşletmelerinde Çalışanların Dağılımları /1927

Yer	İşletme Sayısı	1 Kişilik	1 Kişi Aile Efradı İle	2-3 Kişi	4-5 Kişi	6-10 Kişi	11-20 Kişi	21-50 Kişi	51-100 Kişi	101 ve (+)Kişi
Urfa	151	36	6	71	29	7	2	-	-	-
Ülke Geneli	9353	3020	539	3335	1310	714	223	116	36	60

Kaynak; Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Sanayi Tahriri, Ankara, 1929, Yayın No; 584, s.47.

Geleneksel üretim ilişkisinden modern üretim aşamasına geçilememesinde sermaye donanımı ve girişimci yetersizlikleri önemli yapısal sorunlardandır. Üretilen kumaşlarını önemli bir kısmı Avrupa menşeli bez mamulleri taklit eder durumdadır. Ancak kumaş üretimi ilkel tezgâhların varlığına rağmen Avrupa emtiasıyla rekabet edebilecek niteliktedir³⁸. Özellikle deve yününden imal edilen abalar kolay pazarlanabilir durumdadır. Urfa kumaş üretimi nitelik ve nicelik olarak genişlemeye müsait bir potansiyeli barındırmaktadır. İklim koşullarının kaliteli pamuk üretimine elverişliliği ve vilayet genelindeki bol yapığı üretimi de

³⁴ A.g.e, s.45.

³⁵ Sanayi İşletmelerinde çalışanların sayıları 256.855'dir. Devlet Başbakanlık Enstitüsü, "1927 Sanayi Tahriri, Yayın No: 584 s. 7

³⁶ A.g.e. s.9.

³⁷ Urfa Salnamesi, s.39.

³⁸ A.g.e, s.45.

dokumacılık sektörünün gelişimi için önemli avantajlar sağlamaktadır. Vilayet salnamesinde geleneksel dokumacılıkta yerel zevklere yönelik imalatın yapılmakta olduğu ve bu durumun ise Avrupa emtiası ile rekabeti olumsuz etkilediği görüşü bulunmaktadır. Tezgahlar geleneksel olup, ihtiyaç duyulan yün ve pamuklu iplikler de oldukça ilkel çukrıklarla yapılmaktadır³⁹.

Gerçekleştirilen 1927 sanayi sayımı Urfa'nın dokumacılık sanayisindeki bütün potansiyeli belirleme adına yetersiz kalmıştır. Çünkü evlerdeki tezgahlar sayıma dahil edilmemiş olup, salnamedeki ifadeye göre ev tezgahlarının toplam dokumacılık sektöründe önemli bir ağırlıkları bulunmaktadır⁴⁰.

5.2. Deri İşleme Sanayisi

Bölgedeki hayvancılığın temel sektörlerden olması debbacılık alanında önemli bir avantaj sağlamıştır. Deri ve mamullerinin temininde sağlanan avantaj kunduradan postala kadar olan geniş bir ürün yelpazeselsiyle de desteklenmiştir. Ayakkabı ve postal imalatı yerel talebe hitap edebilmesinden dolayı Avrupa malları rekabeti karşısında korunabilmiştir. Urfa'da deri sanayisinde kırmızı, innabi renklerde imal edilen postallar, turuncu renkli ayakkabıları ile yerel zevkler öne çıkmaktadır. Kundura imalında ise daha genel bir beğeni kitlesine hitap edebilen siyah renkler tercih edilmektedir⁴¹.

5.3. Metal İşleme Sanayisi

Metal işleme sanayisinde çift demiri gibi geleneksel metal aksamların imalatı küçük atölye ölçekli işletmelerde gerçekleştirilmektedir. Ancak motor tamiri konusunda Urfa'da işgücü açığı sorunu bulunmaktadır. Bu sorunun aşılabilmesi için vilayet tarafından Sanatlar Ocağı açılmıştır. Sanatlar ocağında sadece mesleki formasyon verilmesiyle yetinilmemekte, piyasadan gelen taleplerde karşılanmaktadır. Bu birimde İstanbul Sanayi Mektebinde eğitim almış olan eğitmenler istihdam edilmektedir. Sanatlar ocağının atölyelerine Vali Fuad Beyin talimatı ile daha geniş ölçekli atölye inşası da devam edilmektedir. Bu atölyenin sahip olacağı tezgâhlarla, Urfa'da fabrika üretimlerine öncü olması amaçlanmıştır⁴². Metal işleme ve makine onarımı sektöründeki atölyelerdeki iş gücü yoğunlukları diğer sanayi kesimleriyle benzer karakteristik özelliklere sahip olduğu tablo 10'da görülmektedir.

³⁹ A.g.e, s.45.

⁴⁰ A.g.e, s.46.

⁴¹ A.g.e, s.46.

⁴² A.g.e, s.46.

Tablo 10- Metal İşleme ve Makine Onarımı Sanayi/1927

Yer	İşletme Sayısı	1 Kişilik	1Kişi Aile Efradı İle	2-3 Kişi	4-5 Kişi	6-10 Kişi	11-20 Kişi	21-50 Kişi	51-100 Kişi	101 ve (+) Kişi
Urfa	155	57	9	72	12	4	-	1	-	-
Tüm İller Toplamı	14732	6104	1465	5619	1128	290	93	37	9	7

Kaynak; Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Sanayi Tahriri, Ankara, 1929, Yayın No: 584, s.16.

5.4. Ağaç İşleme Sanayisi

Marangozluk ve mobilya üretimi sektörü olan ağaç işleme sanayisinde teknik eleman sıkıntısı çekilmektedir. Bu sektördeki işgücü açığı dünya savaşında karşılaşılan demografik hareketlilik sonrasında ortaya çıkmıştır. Marangozluk ve mobilya imalında teknik eleman sorununun açılması için yine sanatlar ocağı devreye girmiştir⁴³.

Tablo 11- Ağaç Ürünleri Sanayi

Yer	İşletme Sayısı	1 Kişilik	1Kişi Aile Efradı İle	2-3 Kişi	4-5 Kişi	6-10 Kişi	11-20 Kişi	21-50 Kişi	51-100 Kişi	101 ve (+) Kişi
Urfa	152	77	5	63	4	2	-	1	-	-
Tüm İller Toplamı	7896	3329	594	2621	804	348	111	70	21	8

Kaynak; Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Sanayi Tahriri, Ankara, 1929, Yayın No: 584, s.49.

Ağaç işleme sanayisindeki istihdamda bir kişilik işletmeler ile 2-3 kişilik işletmelerin yoğunlukları birbirlerine yakındır. Bu durum ilgili iş kolunun oldukça yakın bir süreçte yapılanmaya başladığının göstergesidir.

5.5. İnşaat Sektörü

Dünya savaşı ve milli bağımsızlık mücadelesi dönemlerinde durağan bir sürece girmiş olan inşaat sektörünün tekrar ivme kazanabilmesinde, bu sektördeki uzman işgücünün istihdam kapasiteleri belirleyici unsurlardan olmalıdır. İnşaat sektörü öncelikle taş yontucu ve yapıcı ustalarını kapsamaktadır. Dünya savaşındaki demografik hareketlilik bu iş kolunda da ciddi emek açıklarının oluşmasına sebep olmuştur. Bu durumdan dolayı sanayi mektebinde verilmekte olan eğitim faaliyetlerinde bu iş koluna özel bir önem verilmiştir.⁴⁴

⁴³ A.g.e, s.46.

⁴⁴ A.g.e, s.46.

Tablo 12- İnşaat Sektöründe Çalışanların Dağılımı

Yer	İşletme Sayısı	1 Kişilik	1Kişi Aile Efradı İle	2-3 Kişi	4-5 Kişi	6-10 Kişi	11-20 Kişi	21-50 Kişi	51-100 Kişi	101 ve (+) Kişi
Urfa	12	4	6	2	-	-	-	-	-	-
Tüm İller Toplamı	2877	650	187	795	723	397	92	20	11	2

Kaynak; Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Sanayi Tahriri, Ankara, 1929, Yayın No: 584, s.52.

İnşaat sektöründe istihdam durumunun sınırlı olmasından dolayı bu iş kolundakilerin sektöre katkıları ancak onarım işleri ile sınırlı olmalıdır.

6. TÜM SEKTÖRLERDE GENEL İSTİHDAM DURUMU

Urfa'da tarım, dokuma, ağaç işleme, kağıt-karton ve makine tamir işletmelerine yönelik olarak genel istihdam seviyeleri hakkında 1927 sanayi sayımında verilere ulaşabilmek mümkündür. Bunlar genel olarak;

Tablo 13- Tüm Sanayi Gruplarında Çalışanların Dağılımı

Yer	İşletme Sayısı	1 Kişilik	1Kişi Aile Efradı İle	2-3 Kişi	4-5 Kişi	6-10 Kişi	11-20 Kişi	21-50 Kişi	51-100 Kişi	101 ve (+) Kişi
Urfa	857	346	35	356	79	31	5	3	1	1
Tüm İller Toplamı	65 245	23 316	4 914	23332	7 683	3 940	1 180	551	166	155

Kaynak; Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Sanayi Tahriri, Ankara, 1929, Yayın No: 584, s.74.

Tüm sanayi gruplarında işletme büyüklüklerinde en az 4 kişi istihdam edilenleri dikkate alınan bir çalışmaya yer verilmiştir. İlgili iş kollarından tarım, dokuma, ağaç işleme, kağıt-karton ve makine tamir işletmelerinde çalışanların uyruk, cinsiyet ve yaş gruplarına göre dağılımı da belirlenmiştir. Bunlarda toplam 1562 kişi çalışmaktadır. Çalışanların 642'si yetişkin faal nüfus olarak tanımlanan on dört yaş üstü gruptadır. Faal nüfus gurubunda en yoğun istihdam 516 kişi ile tarıma dayalı sanayilerde (değirmen, fırın, pasta ve sair imalat) ve sonrasında 212 kişi ile dokuma sanayisindedir. Bunları 109 kişi ile makine-motor tamiri, 75 kişi ile ağaç işleme ve 8 kişi ile kağıt-karton işleme sanayileri takip etmektedir⁴⁵.

Çocuk işçileri temsil eden 14 yaş altı grupta istihdam edilenlerin sayısı 642 olup, bunlar en yoğun olarak 385 kişi ile tarıma dayalı sanayilerde ve daha sonra da 110 kişi ile

⁴⁵ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 Sanayi Tahriri, s.73.

dokuma sanayisinde yer almaktadır. Bunları 77 kişi ile makine-motor tamiri ve 70 kişi ile ağaç işleme sektörleri takip etmektedir. Adı geçen iş kollarının tamamında kadın ve yabancı uyruklu çalışan bulunmamaktadır⁴⁶.

Dört ve daha üstü istihdam yapılan iş kollarındaki kadın ve yabancı uyrukluların Urfa sanayisinde yer almamaları üretim ilişkisinin dayandığı kültürü yansıtmaması bakımından önem arz etmektedir. Çocuk istihdamını temsil eden 14 yaş altı guruptaki istihdam yoğunluğu da öne çıkan unsurlardan olup, geleneksel esnaf- zanaatkarlık faaliyetlerinin egemenliğini temsil etmektedir.

7. SONUÇ

Geleneksel Urfa ekonomisi önemli bir üretim merkezi olmasından ziyade, Halep bağlantılı ticaretle ön plana çıkan bir konumdaydı. Kadim olarak Halep gibi önemli bir imalat ve ticaret merkezinin hinterlandında bulunmanın sağladığı coğrafi avantaj, bu şehri tali bir dağıtım merkezi haline getirmişti. Ancak cumhuriyetin ilanından kısa bir süre önce faaliyete geçmiş olan Nusaybin-Yenice demiryolu hattı Urfa'nın sahip olduğu coğrafi hazır avantajın kaybedilmesine sebep olmuştur. Urfa'nın geleneksel Ortadoğu ticaretinde önemli unsurlardan olan canlı hayvan ticareti de, oluşan milli sınırlar neticesinde bir daralma sürecine girmiştir. Dünya savaşı sürecinde bölgenin demografik kadim unsurlardan olan ve şehrin sanayisine olumlu katkılarda bulunan Hristiyan nüfusunda Suriye'ye tehcir edilmiştir. Böylelikle cumhuriyetin ilk yıllarında inşaat ve ağaç işleme sanayisi başta olmak üzere bazı üretim alanlarında daralmalarla karşı karşıya kalınmıştır.

Bu geçiş aşamasında, vilayet ekonomisi çiftçiliğe elverişli olan coğrafi avantajlarına rağmen hayvancılığın merkezde olduğu bir tarım ekonomisine sahiptir. Vilayet geleninde çiftçilik yapılan araziler %10'nun bile altında işlenmektedir. Bu kadar sınırlı alanda yürütülen ekim faaliyetlerin de ürün çeşitliliği de oldukça sınırlı olup, buğday ve arpadan ibaret olan bir tahıl istihsalı ile yetinilmektedir. Ancak kapasitesinin altında sınırlı ekim faaliyetlerine rağmen, Urfa'nın tahıl üretimi arazi verimliliğinden dolayı bölgenin ihtiyacını karşılayabilecek ve hatta zaman zaman ihracata konu olabilecek istihsal seviyelerine de ulaşabilmektedir. Tahıl istihsal seviyelerinin yıllar itibarı ile düzensizliği yapısal bir sorundur. Çünkü tarım kesiminde etkin sermaye ve girişimci varlığının noksanlığı, teknolojik donanım yetersizliği ve çekirge afetleri tarımsal üretimin sınırlı düzeylerde kalmasına sebep olan başlıca yapısal faktörlerdir. Tarım sektörünün üretim yetersizliği ve istikrarsızlığı sonucunda,

⁴⁶ A.g.e, s.73.

kapitalist üretim ilişkisinin uzağında kalınmış ve zaman zaman bölgesel talepler bile karşılanamamıştır.

İktisadi gelişmişliğin anlaşılmasında demografik yapının nitelik ve nicelikleriyle anlaşılması önem arz etmektedir. Cumhuriyet dönemine geçişte Urfa demografik yapısında nüfus miktarının total yetersizliği ve nüfusun yerleşim alanları itibarı ile dengesiz dağılımı temel yapısal faktörlerden olmuştur. Dünya savaşının olumsuz koşulları sonucu, ekonomik üretim seviyesinin oluşumunda belirleyici unsurlardan olan faal nüfus yapısı içinde erkek nüfus miktarı ciddi seviyelerde aşınmıştır. Bu durumun belirlenmesinde de kadın-erkek nüfus miktarındaki erkekler aleyhine olan bariz dengesizlik önemli göstergelerdendir. Vilayetin batısından doğusuna doğru nüfus yoğunluğu 1/6'ya kadar gerilemiştir. Bu durum vilayet dahilindeki bölgeler arası gelişmişlik farklılığından kaynaklanmıştır. Çünkü vilayetin doğusundan batısına doğru bölgedeki tarımsal istihsal ticari aktivitelere konu olabilmıştır. Demografik yapı niteliğinin belirlenmesinde genel eğitim seviyesi ve bunun ilk aşamasını teşkil edecek olan okuryazarlık oranları bakımından da, vilayet göstergeleri oldukça kötü seviyelerdedir. Urfa'daki okuryazarlık oranı zaten düşük olan Türkiye ortalamasının bile altında kalmıştır. Sınırlı olan okuryazarlık oranının vilayet genelinde dağılımında kırsal kesim aleyhine olan durum oldukça belirgindir.

Demografik yapının sosyo-kültürel yapısında, şehir ve kırsal ayrışması oldukça belirgin olup bu kesimler arasındaki kültürel entegrasyon oldukça sınırlı kalmıştır. Vilayet nüfusunda Türk nüfusu merkez şehir ve kazalarda, Kürt nüfusu Kuzey ve Doğu eksenindeki kırsal alanlarda, Arap nüfusu da Suriye sınırına doğru Güneyde yoğunlaşmıştır. Demografik yapının bünyesinde barındırdığı bu faktörlerden başka topraksız köylülük ve mesleksiz şehirlilik diğer önemli sorunlardandır. Vilayet nüfusunun yaklaşık olarak 2/3'nün belirgin ve düzenli bir işi bulunmamaktadır.

Şehir ekonomisinin temel yapısal faktörlerinden olan sanayi yapısı bakımından da geleneksel üretim ilişkisinin devamlılığı ön plana çıkmıştır. Osmanlı şehir ekonomisinde sanayi üretimin merkezinde yer alan dokumacılık sektörü, öncelikli manifaktür sektörlerden biri olarak devamlılığını sürdürmüştür. Avrupa fabrik ürünleri karşısında yerel manifaktür üretiminin varlığını sürdürebilmesinde yerel zevklere yönelik imalat belirleyici olmuştur. Deri sanayi, metal işleme ve ağaç mamulleri alanlarında da tamamen yerel talep düzeyini karşılamaya yönelik atölye ölçekli üretim gerçekleştirilmiştir. Sanayi alanındaki en temel sorunlar, fabrik üretim aşamasına geçiş için gerekli olan girişimci, sermaye varlığı ve teknik bilgi birikimlerinin yetersizlikleri

olmuştur. Sektörlerin genelinde Dünya savaşı sonrasında uzman işgücü açığı sorunu bulunmuştur. Özellikle inşaat alanındaki işgücü açığı oldukça belirgindir.

Cumhuriyet dönemine kısaca özetlenen sorunlar bağlamında girilmiştir. Bu süreçte iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesi için örgün ve mesleki formasyona yönelik olarak okullaşmaya önem verilmiştir. Özellikle mesleki eğitimde Sanatlar Ocağı merkezde olmuş ve bu kurum eğitim faaliyetleri ile yetinmeksizin, ihtiyaç duyulan iş kollarında üretim aşamasına da dahil olmaya çalışmıştır. Bu dönemde sanatlar ocağı bölgede icra ettiği faaliyetler ile erken dönemli kamu iktisadi kuruluşlarını öncüsü konumunda yer almıştır.

Cumhuriyet dönemine geçiş aşamasında 1927’de kamu yönetimi, sosyo-ekonomik yapısal konumu ve sorunları belirlemek amacıyla ülke genelinde nüfus, sanayi ve tarım sayımları gerçekleştirmiştir. Urfa’da aynı senede valilikçe hazırlanmış olan vilayet salnamesi de bölge özelinde bu girişimleri tamamlar mahiyette olmuştur. Bu geçiş aşamasında sadece sektörler itibarı ile üretim yapının ve ilişkilerinin iyileştirilmesi hedefleriyle yetinilmemiştir. Kültürel yapının dönüştürülmesi de amaçlanmış ve kısıtlı mali imkânlarla rağmen erken dönemli bir süreçte sosyal müesseseler oluşturulmuştur.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 25/ 145/ 27, sene:1927.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 158-1090-4, 12 Kanun-u sani, 1926.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, MAD; 2004.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y. EE. 37/46, H. 1278.

Açanal, Hasan; **Urfa Kurtuluş Mücadele Hatıratı**, ŞURKAV Yayınları, Ankara, 2001.

Akalın, Müslüm; **Urfa Kurtuluş Destanı; Anılar- Belgeler**, Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2008.

Barkan, Ömer Lütfi “**Çiftlik**”, İslam Ansiklopedisi, MEB, Cilt 3, 1979, İstanbul.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, **1927 Tarım Tahriri**, Yayın No: 614, 1929, Ankara.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, **1927 Umum Nüfus Tahriri**, 1929, Ankara.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, **1927 Umum Sanayi Tahriri**, Yayın No: 584, 1929, Ankara.

Cevdet Paşa, **Tezahir 21-39**, Hazırlayan Cavid Baysun, TTK, Ankara, 1986.

Güler, Selâhaddin Eyyübi; **Urfa Bölgesinde Devlet Adamları ve Komutanları**, ŞURKAV Yayınları, Ankara, 1999.

Orhonlu, Cengiz; **Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskânı**, Enderun Yayınları, 1987, İstanbul.

Öğüt, Tahir; **18-19.Yüzyıllarda Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2008.

Şahin, Hüseyin; **Türkiye Ekonomisi**, Bursa, 2006.

Urfa Vilayeti, **Urfa Vilayet Salnamesi**, İlhami-Fevzi Matbaası, İstanbul, 1927.